

Вороже архітектурне планування як інструмент соціального виключення в міському середовищі

Євгеній Шишлюк

Доктор філософії, доцент
Київський національний університет технологій та дизайну
01011, вул. Мала Шияновська, 2, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-7358-7864>

Світлана Долеско*

Доктор філософії, доцент
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, вул. Лаврська, 9, м. Київ,
<https://orcid.org/0000-0001-6702-5606>

Анотація. Метою дослідження був всебічний аналіз механізмів функціонування ворожого архітектурного планування в сучасних містах та визначення його впливу на соціальну справедливість, права людини та принципи інклюзивного міського розвитку. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс міждисциплінарних методів: структурно-функціональний аналіз міських просторів, компаративний аналіз міжнародних практик, критичний дискурс-аналіз, типологічний аналіз архітектурних рішень та емпіричний аналіз задокументованих випадків з міст Північної Америки, Європи та Австралії за період 2010–2025 рр. У результаті дослідження проаналізовано еволюцію концепції від теорії «захищеного простору» Оскара Ньюмана (1970-і рр.) через принципи запобігання злочинності через екологічний дизайн до сучасних практик систематичного виключення. Визначено чотири основні типи ворожого дизайну та їх функціональні характеристики: антибездомні шипи як найбільш агресивну форму фізичного відштовхування, поділені лавки з підлокітниками як завуальований засіб запобігання лежанням, бар'єрне озеленення та каміння як псевдоестетичні перешкоди, а також демонтаж публічних зручностей як стратегію створення «примарних просторів». Встановлено, що вороже планування функціонує як складна система просторової сегрегації, яка маскується під нейтральні безпекові та естетичні рішення і забезпечує «чисті» простори для споживання та інвестицій шляхом виштовхування вразливих груп до менш видимих та менш безпечних районів міст. Доведено негативний психологічний вплив на безпритульних, включно з посиленням почуттів ізоляції, маргіналізації, стресу та втрати гідності. Емпірично встановлено географічні закономірності розміщення ворожих архітектурних елементів: концентрацію у бізнес-районах з високими доходами, віддаленість від соціальних служб та притулків, тісний зв'язок з процесами джентрифікації. Виявлено різноманітні форми громадського опору: тактичний урбанізм, демонтаж ворожих елементів, медійні кампанії та законодавчі ініціативи.

Ключові слова: виключний дизайн; права людини; просторова справедливість; інклюзивне планування; CPTEd; урбанізм

ВСТУП

Дослідження ворожого архітектурного планування набуває актуальності в умовах прискореної урбанізації XXI ст., коли майже половина світового населення проживає в містах, а

процеси соціальної поляризації та просторової сегрегації набувають нових форм та масштабів. Вороже архітектурне планування (hostile architecture), також відоме як оборонний дизайн (defensive architecture), виключний дизайн (exclusionary design) або неприємний дизайн

Suggested Citation:

Шишлюк, Є., & Долеско, С. (2026). Вороже архітектурне планування як інструмент соціального виключення в міському середовищі. *Art and Design*, 9(3), 66-85. doi: 10.30857/2617-0272.2026.3.6.

*Corresponding author

Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

(unpleasant design), являє собою стратегію міського планування, що використовує елементи забудованого середовища для цілеспрямованого керування поведінкою людей у публічних просторах, часто з метою обмеження або повного виключення певних соціальних груп.

M. Carr (2020) прослідковує витоки сучасної ворожої архітектури до програми Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED), створеної у 1971 р., яка запропонувала використання фізичного середовища для превенції злочинності через ідентифікацію «легітимних» та «нелегітимних» користувачів простору. CPTED ігнорує упередження щодо раси, етнічності, соціоекономічного статусу та гендеру, не визнає своєї внутрішньої ціннісної природи, що призвело до зловживання її принципами та створення ворожої архітектури як форми міського виключення.

R. Rosenberger (2023) розробив комплексну класифікаційну схему ворожого дизайну, яка систематизує різноманітні форми архітектурного виключення за функціональними та семіотичними ознаками. Дослідник встановив, що ворожі архітектурні елементи функціонують на трьох взаємопов'язаних рівнях: іконічному, індексальному та символічному, що створює складну систему культурних кодів про право на публічний простір. Ця класифікація стала теоретичним інструментом для аналізу механізмів функціонування виключного дизайну в сучасних містах.

V. McCreath (2024) у роботі з урбаністичної біоетики проаналізував потенційний негативний вплив ворожого архітектурного планування на здоров'я бездомного населення. Дослідник встановив, що бездомне населення, яке вже стикається з численними диспропорціями в здоров'ї та підвищеною смертністю порівняно із загальним населенням, зазнає додаткового негативного впливу від ворожого дизайну. Цей вплив може виникати як від примусового переселення, якого зазнають особи для уникнення ворожих архітектурних елементів, так і від ризиків, пов'язаних з новими, часто менш безпечними просторами, які вони змушені займати.

A. Shaw (2024) дослідив психологічні наслідки ворожого архітектурного планування для вразливих груп населення. Автор встановив, що постійний вплив ворожого середовища призводить до посилення почуттів ізоляції серед бездомних осіб, поглиблення маргіналізації та значного підвищення рівня стресу. Крім того, дослідження виявило, що вороже планування посилює соціальну стигматизацію та формує у суспільства уявлення про бездомних як про «небажаний» елемент міського ландшафту.

Neighborhood Design Center (2023) у дослідженні «Understanding Hostile Architecture: The Cause and Effect of Restricting Public Space» розкрив

історичні корені та системний характер виключного дизайну. Дослідники встановили, що велика частина сучасного фокуса на ворожому архітектурному плануванні зосереджена на суперечках щодо людей, які переживають бездомність, а дизайнерські елементи коріняться в історичній нерівності та були впроваджені в кожній сфері від ландшафтного дизайну до планування вулиць у містах по всьому світу. Та ідеали, що керують цією практикою, зміцнюють сегрегацію, дезінвестиції та нерівність в американському ландшафті.

E. Kendal (2024) у публікації для Melbourne Zero проаналізувала вплив ворожого архітектурного планування на здоров'я міста в цілому. Дослідниця довела, що такі дизайнерські рішення часто прагнуть захистити корпоративні інтереси – наприклад, бізнес може встановити наземні шипи біля вітрин своїх магазинів, щоб клієнти не стикалися з видимою бездомністю під час витрачання грошей. Шипи посилюють чіткий сигнал про те, що деякі люди не вітаються і повинні бути деінде, але коли людей, що сплять на вулиці, виключають з публічних районів, зазвичай немає безпечного «деінде» для них.

L. Hudson (2023) у статті «Urbanism 101: Hostile Architecture» систематизувала основні форми та механізми функціонування ворожого дизайну. Дослідження показало, що вороже архітектурне планування часто (хоча не завжди) реалізується могутніми людьми, які вносять дизайн, щоб зупинити поведінку менш могутніх людей, тим самим обмежують використання публічного простору для вже знедолених груп. Водночас авторка зазначає складність балансування потреб різних груп користувачів публічного простору та етичні дилеми, пов'язані з такими рішеннями.

J. Welch (2024) підкреслив, що дослідження все частіше демонструють відображення глибших соціальних та економічних нерівностей у міському просторі через вороже архітектурне планування. Автор виявив, що вороже планування не вирішує проблеми, а лише переміщує їх, створює ілюзію порядку та безпеки для економічно привілейованих груп, при цьому залишає без уваги справжні причини соціальних проблем.

K. Mendelson (2025) зазначив, що одним з найбільш тривожних аспектів оборонного дизайну є відсутність формального визнання з боку самих осіб та фірм, які його впроваджують, що ускладнює боротьбу з цими практиками. Дослідник встановив, що багато архітекторів, містобудівників та девелоперів, які включають ворожі або виключні елементи дизайну в публічні простори, рідко роблять чітке публічне зобов'язання щодо цих практик.

Cozens *et al.* (2023) досліджували розвиток та сучасний стан принципів запобігання злочинності через екологічний дизайн. Автори встановили, що первісні концепції CPTED, які фокусувалися на

створенні безпечніших середовищ через природне спостереження, контроль доступу та територіальність, зазнали трансформації в інструмент дискримінації проти найбільш вразливих груп населення у контексті неоліберальної урбаністичної політики.

Попри зростаючий академічний інтерес, досі бракує комплексного міждисциплінарного дослідження, яке б систематично проаналізувало вороже планування як цілісний соціо-просторовий феномен у контексті сучасних урбаністичних процесів.

Метою дослідження було здійснити комплексний міждисциплінарний аналіз феномену ворожого архітектурного планування в сучасних містах для визначення механізмів його функціонування як інструменту соціального виключення та просторової дискримінації, а також оцінити його вплив на соціальну справедливість, права людини та принципи інклюзивного міського розвитку.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становить комплексний міждисциплінарний підхід, що інтегрує теоретичні та методологічні надбання критичної урбаністики, соціальної географії, архітектурознавства, правознавства та досліджень соціальної справедливості. Вибір такої методологічної стратегії обумовлений специфікою об'єкта дослідження – ворожого архітектурного планування як складного соціо-просторового феномену, що функціонує на перетині архітектурної практики, міської політики, соціальних відносин та правових норм, а також вимагає урахування множинних контекстів його прояву та впливу на різні верстви населення.

Теоретичною основою дослідження є актуалізовані та переосмислені у сучасному контексті концепції права на місто Анрі Лефевра (Lefebvre, 1967), теорія просторової справедливості Едварда Сої (Soja, 2010), сучасні інтерпретації критичної теорії урбанізму Девіда Харві (Harvey, 2008), новітні розробки у галузі концепції «захищеного простору» Оскара Ньюмана (Newman, 1972), принципи CPTED (Crime Prevention Through Environmental Design) (Jeffery, 1971; Cozens & Love, 2015), а також підходи деколоніальної урбаністики та досліджень соціального виключення (Mitchell, 2003; Schindler, 2015). Це дозволяє розглядати вороже планування не як ізольоване технічне явище, а як прояв ширших структурних процесів міської нерівності та просторового контролю в умовах неоліберального капіталізму.

Структурно-функціональний аналіз застосовано для дослідження ролі та функцій ворожого дизайну в міських системах. Цей метод дозволяє виявити як явні (декларовані), так і латентні (приховані) функції архітектурних елементів у соціальному просторі. Аналіз включає три рівні: макрорівень (функції у міській системі в цілому), мезорівень (функції у конкретних районах

та локаціях) та мікрорівень (функції окремих архітектурних елементів).

Компаративний метод використано для систематичного порівняння практик ворожого дизайну в різних містах, країнах та культурних контекстах. Порівняльний аналіз включає як синхронічний вимір (порівняння сучасних практик у різних містах), так і діахронічний (еволюція практик у часі). Емпіричну базу компаративного аналізу становлять задокументовані випадки з міст Північної Америки (Нью-Йорк, Сіетл, Портленд), Європи (Лондон, Стокгольм), Австралії (Мельбурн) та Китаю (Хуанши). Це дозволяє виявити як універсальні тенденції, так і локально-специфічні особливості застосування ворожого планування та культурні відмінності у сприйнятті таких практик.

Критичний дискурс-аналіз застосовано для дослідження способів репрезентації ворожого планування в офіційних документах, медійних текстах та академічній літературі. Аналіз фокусується на виявленні владних відносин, ідеологічних позицій та стратегій легітимації, що стоять за дискурсивними практиками навколо ворожого дизайну. Також увага приділяється аналізу евфемізмів та нейтралізуючої лексики, що використовується для маскування дискримінаційного характеру архітектурних рішень (наприклад, «міркування безпеки», «естетичні покращення», «підтримання порядку», «створення комфортного середовища», «оптимізація використання простору»).

Типологічний аналіз використано для систематичної класифікації різновидів ворожого архітектурного планування за множинними критеріями. Типологія включає класифікацію за формальними ознаками (фізичні бар'єри, поверхневі модифікації), функціональним призначенням (анти-бездомні), ступенем видимості (явні, завуальовані, приховані), просторовою локалізацією (центральні райони, периферія, транзитні зони) та часовими характеристиками (постійні, тимчасові). Додатково розроблено класифікацію за економічними мотивами (захист комерційних інтересів, підвищення вартості нерухомості) та соціально-психологічними цілями (формування відчуття безпеки, контроль поведінки).

Просторовий аналіз реалізовано через компаративне дослідження географічних закономірностей розміщення ворожих архітектурних елементів у міському просторі. Аналіз включає вивчення задокументованих випадків, дослідження їх зв'язку з соціально-економічними характеристиками районів, близькістю до соціальних служб, транспортними вузлами та комерційними зонами. Застосовано методи якісного аналізу для виявлення просторових закономірностей та типових патернів розміщення ворожих елементів у різних типах міських територій.

Контент-аналіз застосовано для систематичного дослідження наукової літератури, офіційних документів, медійних публікацій та онлайн-дискусій навколо ворожого планування. Аналіз включає як кількісні показники (частота згадок, динаміка публікацій, географічне розподілення), так і якісні характеристики (тематичні фокуси, авторські позиції, аргументативні стратегії). Візуальний аналіз застосовано для дослідження естетичних та семіотичних аспектів ворожого планування. Аналіз включає фотодокументацію ворожих архітектурних елементів, дослідження їх візуальної мови, символічних значень та впливу на сприйняття міського простору. Використано методи семіотичного аналізу за схемою Rosenberger (2023) для виявлення іконічних, індексальних та символічних рівнів значення архітектурних елементів.

Емпіричну базу дослідження становлять задокументовані випадки ворожого архітектурного планування з міст Європи, США, Австралії та Китаю. Основні кейси включають: Camden benches, антибездомні шипи біля житлових комплексів (2014), шипи на підвіконнях у районі Блекфрайарс, нерівні бетонні поверхні у Camberwell, поділені лавки з кутковими поверхнями біля Королівського суду справедливості (2014) та арт-проект «Space, Not Spikes» на Curtain Road (2015) у Лондоні, Велика Британія; поділені лавки на залізничних станціях Стокгольма, Швеція (2015); трансформацію публічного простору в парку на Oxford Street у районі Коллінгвуд, Мельбурн, Австралія; велосипедні стійки під мостом Alaskan Way Viaduct (2017) та огорожу під мостом Ballard Bridge (2018) у Сіетлі, США; каміння під автомобільними мостами Портленда, США (2013 – донині); демонтаж лавок у метро Нью-Йорка, США (2021); бетонні шипи під експресвеєм Хуанши, Китай.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 2010 по 2025 рр., що відповідає періоду інтенсифікації громадських дискусій навколо ворожого дизайну, активізації протестних рухів та початку систематичних академічних досліджень цього феномену. Цей період також збігається з глобальною фінансовою кризою 2008 р. та її довгостроковими наслідками у вигляді зростання соціальної нерівності та кризи доступного житла.

Методологічні принципи дослідження базуються на етичних засадах поваги до гідності всіх груп населення та визнання права на місто як фундаментального права людини. Дослідження проводиться з позицій критичної науки, що передбачає не лише аналіз наявного стану, а й формування рекомендацій для створення більш справедливих та інклюзивних міських просторів.

Обмеження дослідження має фокус на англomовних країнах та західному контексті, що може обмежувати глобальну застосовність висновків. Також дослідження зосереджується переважно на впливі ворожого планування на

бездомне населення, хоча інші групи (молодь, мігранти, люди з інвалідністю, літні особи) також можуть зазнавати негативного впливу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Аналіз ворожого архітектурного планування в сучасних містах дозволяє виділити чотири основні періоди його розвитку, кожен з яких характеризується специфічними особливостями дизайнерських рішень та їх соціального впливу. Ця періодизація відображає не лише архітектурні тенденції, а й фундаментальні соціально-політичні зміни, що впливали на стратегії контролю публічного простору та механізми соціального виключення через дизайн міського середовища у контексті глобалізації та неоліберальної трансформації міст.

Період становлення концептуальних основ (1960–1980-і рр.) характеризувався розробкою теоретичного підґрунтя для використання дизайну як засобу контролю поведінки у публічних просторах. Запобігання злочинності через екологічний дизайн (CPTED) виникло в Сполучених Штатах приблизно у 1960 р., коли міські дизайнери визнали, що стратегії міського оновлення створили ризики для соціальної структури, необхідної для самоохорони (Cozens & Love, 2015). Архітектор Оскар Ньюман створив концепцію «захищеного простору», яка була далі розвинена кримінологом С. Реєм Джефрі, який ввів термін CPTED та систематизував його принципи.

Первісні підходи фокусувалися на створенні безпечніших середовищ через природне спостереження, контроль доступу та територіальність, які не мали явно виключного характеру. Основна увага приділялася покращенню безпеки через дизайн, а не виключенню певних груп населення. Ці ранні концепції базувалися на науково обґрунтованому припущенні, що належний дизайн середовища може зменшити злочинність, знизити страх перед злочинністю та покращити якість життя (Cozens *et al.*, 2023). У цей період формувалися базові принципи територіального контролю, природного спостереження та контролю доступу, які пізніше були спотворені та використані для дискримінаційних цілей.

Період практичного впровадження (1980–2000-і рр.) ознаменувався початком систематичного застосування принципів CPTED у міському плануванні та поступовою трансформацією їх первісних цілей. З'явилися перші елементи ворожого архітектури: поділені лавки, обмеження доступу до певних зон, використання освітлення як засобу контролю. Водночас ці заходи ще не мали масового характеру та часто представлялися як нейтральні безпекові рішення. Цей період характеризувався початком комерціалізації принципів безпеки та їхньої адаптації до потреб приватного сектору, що заклало основи для майбутнього виключного дизайну.

Період раннього розширення (2000–2010-і рр.) характеризувався зростанням використання ворожого дизайну в контексті агресивної неоліберальної урбаністичної політики та посилення соціальної нерівності (Harvey, 2008). З'явилися більш агресивні форми виключного дизайну, включно з першими антибездомними шипами та систематичним використанням поділених лавок. Цей період збігається з поширенням неоліберальних підходів до управління містами та масштабним зростанням приватизації публічних просторів (Smith, 2002). Особливо важливими чинниками стали фінансова криза 2008 р., яка призвела до скорочення соціальних програм та зростання бездомності, а також посилення корпоративного впливу на міське планування.

Період масового поширення та громадського опору (2010–2025 рр.) відзначається зростанням застосування ворожого дизайну по всьому світу та одночасним формуванням організованого руху опору. Цей період характеризується диверсифікацією типів ворожого планування, розробкою більш витончених та завуальованих форм виключення, а також активізацією громадських кампаній, мистецьких інтервенцій та академічних досліджень. Ключовими подіями стали лондонська суперечка навколо шипів 2014 р., що привернула міжнародну увагу до проблеми, та пандемія COVID-19, яка значно вплинула на використання публічних просторів та посилила дискримінаційні практики щодо вразливих груп населення.

Паралельно з цими періодами розвивалися регіональні особливості застосування ворожого дизайну. Північноамериканський контекст характеризується тісним зв'язком з проблемою

бездомності та наркоманії, європейський – з міграційними процесами та молодіжними субкультурами, а австралійський – з корінним населенням та соціальною інтеграцією. Китайський контекст демонструє масштабне індустриальне застосування ворожих елементів з акцентом на технологічні рішення та державний контроль над публічними просторами в умовах швидкої урбанізації. Ці регіональні відмінності відображають локальні соціально-політичні контексти та культурні особливості сприйняття публічного простору й різні підходи до управління міським населенням.

У період раннього розширення вироблялися стандартизовані підходи до ворожого планування з науковим обґрунтуванням та комерційною підтримкою. Лавки в районі Camden, Лондон, Великобританія (рис. 1), розроблені в 2012 р. компанією Factory Furniture стали культовим та найбільш аналізованим символічним прикладом «неприємного дизайну» (Swain, 2013). «Camden bench» є монолітний бетонний виріб вагою майже дві тони, спеціально спроектований для системного впливу на поведінку громадськості шляхом обмеження певних способів використання через фізичні та психологічні бар'єри. За словами її творців, лавки призначені для «протистояння злочинній та антисоціальній поведінці» та мали «захисні» функції, що робили їх непридатними для будь-якого використання, окрім короточасного сидіння. (Factory Furniture, 2020). Цей дизайн втілює філософію «одна функція – один об'єкт», що принципово суперечить традиційним підходам до багатофункціонального використання публічного простору.

Рисунок 1. «Camden bench», район Camden, Лондон, Велика Британія, 2012

Джерело: F. Swain (2013)

Аналіз конструктивних особливостей «Camden bench» розкриває складну систему фізичних обмежень: рифлений верх та похилі поверхні

роблять її непридатною для лежання, відсутність щілин ускладнює приховування наркотиків, а неглибокі заглиблення вздовж передньої та

задньої частини дозволяють людям тимчасово зберігати сумки за ногами для безпеки. Конструкція мінімізує обслуговування, оскільки відсутні плоскі поверхні або щілини, де може накопичуватися сміття, а бруд та вода стікають самостійно. Кутові елементи та специфічна текстура поверхні створюють фізичний дискомфорт при тривалому контакті, а важка вага унеможлиблює переміщення або несанкціоноване використання.

«Camden bench» стала зразком для масового виробництва подібних конструкцій по всьому світу та символом «досконалого анти-об'єкта», який максимально обмежує можливості використання при збереженні формальної функціональності. Її розробка ознаменувала перехід від імпровізованих рішень до професійно спроектованих систем виключення, що поєднують естетичну привабливість з обмежувальними функціями. Лавка отримала міжнародне визнання у дизайнерських колах та водночас стала об'єктом гострої критики з боку правозахисників та дослідників публічного простору. М. Carr (2020) характеризує Camden bench як «досконалий анти-об'єкт», дивний артефакт, що визначається радше тим, чим він не є, ніж тим, чим є. Це своєрідна архітектурна нульова точка, частина міста, що за дизайном не взаємодіє з ним у жодний спосіб.

Лондонський інцидент став переломним моментом у громадському усвідомленні ворожого дизайну та каталізатором глобального руху проти дискримінаційних архітектурних практик. У червні 2014 р. медійна суперечка спалахнула в соціальних мережах навколо металевих шипів висотою 2,54 см, встановлених в ніші житлового будинку в Південному Лондоні. Громадський резонанс виник в Twitter (X) після того, як користувач, відомий як

«EthicalPioneer», опублікував фото шипів (рис. 2) (Petty, 2016). Протягом наступних кількох днів зображення було поширене тисячі разів у соціальних мережах, і «антибездомні шипи» стали предметом новинних сюжетів по всьому світу. Ця медійна кампанія стимулювала міжнародні дебати про міський простір, бездомність та раніше маргінальний у публічному дискурсі феномен «ворожого архітектурного планування». Значення цієї події полягає не лише у приверненні уваги до конкретного випадку, а у кристалізації громадської думки навколо етичних аспектів міського дизайну. Вперше у mainstream-медіа було артикульовано поняття «hostile architecture» як системного явища, а не окремих технічних рішень. Суперечка продемонструвала потужність соціальних мереж у мобілізації громадської думки проти дискримінаційних практик та стала зразком для подальших кампаній по всьому світу.

Реакція громадськості була переважно негативною та емоційно забарвленою. Критики охарактеризували шипи як «варварські», «нелюдські» та «символ морального занепаду суспільства». Водночас прихильники захищали рішення як необхідний захід для підтримання порядку та безпеки мешканців. Ця поляризація думок відобразила глибші суспільні розбіжності щодо того, як мають функціонувати публічні простори та хто має право на місто. Під тиском громадської кампанії управляюча компанія була змушена демонтувати шипи протягом кількох тижнів, що стало першою задокументованою перемогою активістів проти ворожого дизайну. Цей прецедент надихнув подібні кампанії в інших містах та продемонстрував можливість успішного опору дискримінаційним архітектурним практикам через організовану громадську мобілізацію.

Рисунок 2. Антибездомні шипи біля житлового комплексу, Південний Лондон, Велика Британія, 2014
Джерело: J. Petty (2016)

Сучасний період (2015–2025 рр.) характеризується масовим поширенням ворожого дизайну в містах по всьому світу та одночасним зростанням високоорганізованого та міжнародно координованого громадського опору проти таких практик. Цей період також відзначається радикальною диверсифікацією типів ворожого планування та розробкою більш витончених, завуальованих форм виключення, що стратегічно намагаються уникнути негативної публічної реакції через маскуванню під естетичні, функціональні або безпекові рішення (Rosenberger, 2023). Особливістю цього періоду є індустріалізація виробництва ворожих архітектурних елементів, поява спеціалізованих компаній та розробка міжнародних стандартів «захисного дизайну». Найбільш відверто агресивною формою ворожого архітектурного планування є металеві шипи, встановлені на плоских поверхнях для запобігання сидінню або лежанню. Такі конструкції найчастіше встановлюються біля магазинів, офісних будівель та у підземних переходах, де вони створюють непереборні фізичні бар'єри для використання цих просторів як місць відпочинку. Ці елементи функціонують як «архітектурні колючі дроти», що фізично травмують при спробі їх

ігнорування та психологічно впливають на сприйняття простору як ворожого.

Шипи на парапетах (рис. 3) є одним з найбільш поширених та символічно значущих типів ворожого дизайну в Лондоні. За спостереженнями Hauptfleisch (2024), шипи в центральному районі Blackfriars більше стосуються передачі повідомлення, ніж практичних міркувань безпеки. Фактично, вони полегшують підйом по схилу. Автор зазначає, що це «явно більше шипів, ніж потрібно», що підкреслює переважно символічний, а не функціональний характер багатьох таких інсталяцій. Надмірна кількість шипів демонструє принцип «надлишкової агресії», коли ефективність замінюється демонстрацією сили та контролю над простором. Психологічний вплив таких конструкцій поширюється далеко за межі їх безпосередньої функції. Вони створюють атмосферу ворожості та недовіри, сигналізують про те, що певні групи людей є небажаними. Семіотичний аналіз показав, що шипи функціонують як символи виключення, що транслиють повідомлення про соціальну ієрархію та право на простір через мову насильства та агресії.

Рисунок 3. Шипи на парапеті, район Blackfriars, Лондон, Велика Британія

Джерело: W. Hauptfleisch (2024)

Незвичайна, ймовірно антибездомна, бетонна бруківка в Camberwell, Південний Лондон (рис. 4), демонструє значно більш витончений та психологічно складний підхід до ворожого дизайну. На відміну від очевидно агресивних шипів, така поверхня може здаватися просто поганим плануванням або абстрактним дизайнерським елементом, але насправді служить тій самій меті – робить неможливим комфортне лежання або сидіння на поверхні. Цей приклад ілюструє еволюцію ворожого дизайну від відкритої агресії

до завуальованої дискримінації, що маскується під естетичні або технічні рішення. Особливістю такого підходу є створення «правдоподібного заперечення» (plausible deniability), коли розробники можуть стверджувати, що нерівна поверхня має естетичні, дренажні або конструктивні цілі, а не спрямована на виключення певних груп. Ця стратегія значно ускладнює критику та опір, оскільки важко довести дискримінаційний намір без прямих заяв розробників.

Нерівна текстура створює фізичний дискомфорт при тривалому контакті, викликає больові відчуття при лежанні та сидінні. Водночас така поверхня залишається функціональною для короткочасного переходу, що дозволяє зберігати формальну «публічність» простору при фактичному обмеженні його використання. Семіотично така поверхня функціонує як «німе повідомлення», що транслює норми поведінки через фізичні обмеження, а не вербальні заборони. Вона створює ефект «самодисципліни», коли люди самостійно уникають небажаної поведінки через фізичний дискомфорт, що робить контроль менш помітним та більш ефективним. Цей тип ворожого дизайну особливо проблематичний з етичної точки зору, оскільки він поєднує ефективність виключення з

низькою видимістю дискримінації, що ускладнює громадський контроль та правовий захист. Він відображає тенденцію до «невидимого» соціального контролю через архітектуру, що характеризує сучасний етап розвитку ворожого планування.

Лавки з розділеннями та кутовими поверхнями (рис. 5) конструктивно роблять їх принципово незручними для лежання та представляють найбільш поширену форму ворожого дизайну у сучасних містах. Згідно з оцінкою фахівців, розділені секційні лавки стали домінуючим стандартом у сучасному міському благоустрої (Geraghty L., 2022). Ця повсюдність свідчить про нормалізацію виключних практик та їх інтеграцію в стандарти міського благоустрою як «природної» частини міського ландшафту.

Рисунок 4. Нерівна бетонна поверхня, Camberwell, Південний Лондон, Велика Британія
Джерело: W. Hauptfleisch (2024)

Рисунок 5. Лавки біля Королівського суду справедливості, Лондон, Велика Британія, 2014
Джерело: W. Hauptfleisch (2024)

Незалежно від типу, вигнуті лавки чи місця для сидіння, розділені підлокітниками, існує широкий спектр інженерно розроблених та технічно обґрунтованих способів запобігання використанню лавок для відпочинку або сну. Представлені лавки біля Королівського суду справедливості в Лондоні мають кутову форму та роздільники, спеціально розроблені для створення незручності при лежанні. Кутовий дизайн створює фізичний дискомфорт для всіх, хто намагається лягти, а роздільники ефективно перетворюють довгу лавку на серію окремих місць для сидіння, тим самим унеможливають використання всієї довжини лавки як місця для сну. Поділені лавки втілюють принцип «селективної функціональності», коли об'єкт залишається придатним для «бажаної» поведінки (короткочасне сидіння), але стає непридатним для «небажаної» (лежання, сон). Це створює ілюзію збереження публічної функції при фактичному обмеженні способів використання простору.

Емпіричне дослідження центрального вокзалу в Неймегені (Нідерланди) підтвердило, що відсутність місць для сидіння в зонах входу створює систему «підштовхувань», яка вказує відвідувачам, що вони не повинні затримуватися в цій зоні, а повинні або виконати свої справи і піти, або рухатися далі через станцію до призначеного перону (van Rossem, 2022). Цей висновок узгоджується з виявленими патернами розміщення лавок виключно в зонах за турнікетами громадського транспорту.

Роздільники функціонують як архітектурні «перегородки», що дисциплінують тіло та нав'язують конкретну позу. Вони створюють індивідуалізовані «зони сидіння», що перешкоджають груповому використанню та соціальній взаємодії. Це відображає ширші тенденції до атомізації публічного простору та контролю над колективними практиками. Кутові поверхні створюють додатковий рівень дискомфорту через неергономічну форму, що робить неможливим розслаблене положення тіла. Такий дизайн примушує до «дисциплінованого сидіння» – прямої, напруженої пози, що виключає можливість відпочинку або розслаблення. Символічно такі лавки транслують повідомлення про «правильне» використання публічного простору та соціальну відповідальність за дотримання норм поведінки. Вони перетворюють акт сидіння з природної потреби на контрольовану активність, що має відповідати заданим параметрам.

Складність ідентифікації ворожого дизайну полягає в його винятковій здатності маскуватися під звичайні елементи міського благоустрою та створювати ілюзію нейтральності при збереженні дискримінаційних функцій. Вороже архітектурне планування реалізується через складні мережі владних структур та корпоративних інтересів, які стратегічно впроваджують дизайнерські рішення

для контролю поведінки соціально вразливих груп населення, які систематично обмежують їхній доступ до публічного простору. Ця практика набуває прихованих форм, коли муніципальні органи влади використовують інфраструктурні рішення для досягнення цілей соціального контролю під виглядом покращення міського середовища та підвищення естетичної привабливості території. Особливістю цього типу ворожого дизайну є створення «подвійної реальності», де офіційна мета (покращення, благоустрій, безпека) маскує справжню функцію (виключення, контроль, дискримінацію). Це створює складності для критики та опору, оскільки будь-які заперечення можуть бути відхилені посиланням на «благородні» цілі проекту.

Австралійський досвід демонструє системний вплив ворожого планування на громадське здоров'я та соціальну згуртованість міських спільнот. Прикладом є трансформація публічного простору в парку на Oxford Street у районі Коллінгвуд, Мельбурн (рис. 6), де місцева адміністрація застосувала комплекс архітектурних інтервенцій виключного характеру. Парк, який історично функціонував як важливий осередок соціальної взаємодії для місцевої громади, включно з маргіналізованими групами населення, зазнав радикальної реконфігурації через впровадження елементів ворожого дизайну. Систематичний демонтаж захисних конструкцій від погодних умов, встановлення модифікованих лавок з обмеженою функціональністю та стратегічне розміщення фізичних бар'єрів трансформували цей простір у зону обмеженого використання, що виключає можливість тривалого перебування.

Цей зразок демонструє «поступову ерозію» публічного простору, коли зміни впроваджуються не одномоментно, а через серію «невеликих покращень», кожне з яких здається розумним окремо, але в сукупності радикально змінює характер простору. Така стратегія мінімізує опір, оскільки кожен окремий крок важко критикувати як дискримінаційний. Трансформація парку в Коллінгвуді ілюструє також принцип «приватизації через дизайн», коли публічний простір формально залишається доступним, але фактично стає придатним лише для певних типів користувачів та активностей. Це створює де-факто приватні зони в межах публічного простору без формальної зміни статусу власності.

Характерним прикладом завуальованого ворожого дизайну стала справа Сіетла (CISA) 2017 р., де Департамент транспорту (SDOT) встановив 18 велосипедних стійок під мостом Alaskan Way Viaduct (рис. 7) для запобігання організації наметових таборів бездомних після примусової зачистки цієї території. Цей випадок став класичним прикладом «подвійного призначення» міської інфраструктури, коли

легітимна функція використовується як прикриття для дискримінаційних цілей.

Стійки та встановлення коштували близько \$6700: 18 стійок та шість монтажних рейок коштували \$3998, а робота трьох членів бригади протягом п'яти годин коштувала \$2718 (Fucoloro, 2017). SDOT використав велосипедні стійки, куплені через схвалений виборцями збір Move Seattle для розвитку велосипедної інфраструктури. Однак департамент компенсував загальну вартість проекту через фонд SDOT спеціально для боротьби з бездомністю. Дивне розміщення велосипедних стійок вказувало на їх справжню функцію:

запобігти тому, щоб люди без даху над головою лягали або розташовувалися табором під мостом (Hudson, 2023). Це приклад одного із способів, яким вороже архітектурне планування «ховається на видному місці» – використання нормальної або навіть корисної інфраструктури може застосовуватися з прихованими мотивами як спосіб обмеження використання публічного простору певними групами людей. Зрештою, негативна реакція проти їх ворожого використання змусила SDOT демонтувати даний ряд велосипедних стійок у березні 2018 р.

Рисунок 6. Парк на Oxford Street, Коллінгвуд, Мельбурн, Австралія, 2024

Джерело: E. Kendal (2024)

Рисунок 7. Велосипедні стійки під мостом Alaskan Way Viaduct, Сіетл, США, 2017 р.

Джерело: T. Fucoloro (2017)

Цей кейс демонструє декілька критично важливих аспектів сучасного ворожого дизайну. По-перше, використання «позитивної» інфраструктури (велосипедні стійки як символ екологічного транспорту) для досягнення виключних цілей створює когнітивний дисонанс та ускладнює критику. По-друге, фінансова схема з використанням різних бюджетних фондів показує інституційну підтримку дискримінаційних практик. По-третє, офіційна риторика про «активне публічне використання» маскує справжні мотиви виключення. Локація під мостом, де традиційно знаходили притулок бездомні, була трансформована у «велосипедну парковку», що формально зберігало публічний характер простору при фактичному виключенні його попередніх користувачів. Це створило прецедент для подібних «змін» просторів по всьому світу. Громадський опір проти цього проекту продемонстрував обізнаність населення щодо завуальованих форм ворожого дизайну та

здатність мобілізуватися проти них. Демонтаж стійок став символічною перемогою активістів та показав можливість успішного спротиву псевдофункціональним формам виключення.

Показовим прикладом масштабних витрат на виключну інфраструктуру став проект огорожування мосту Ballard у Сіетлі (США) 2018 р. (рис. 8). Документальний аналіз члена міської ради Майка О'Браєна виявив радикальну трансформацію простору протягом кількох днів: початкове обстеження зафіксувало п'ять наметів під північним пандусом мосту, однак повторне відвідування через короткий проміжок часу показало повну ліквідацію наметового табору та початок встановлення фізичних бар'єрів. Муніципальні служби оперативно огородили під'їзд та розпочали свердління отворів для встановлення 10-футової огорожі (3,05 м) з шипами для запобігання повторному розташуванню бездомних людей табором.

Рисунок 8. Огорожа під мостом Ballard Bridge, Сіетл, США, 2018 р.

Джерело: S. Greenstone (2018)

Економічний аналіз проекту виявив вражаючу ціну цього огороження: \$100,000 для обох сторін Northwest Leary Way під мостом Ballard. Згідно з офіційною позицією SDOT заявив, що огорожа є критично важливою для безпеки після серії повідомлень про пожежі під мостами (Seattle Times, 2018). Цей кейс ілюструє типову для ворожого архітектурного планування «економіку виключення», де короткострокові витрати на фізичні бар'єри значно перевищують довгострокові інвестиції у вирішення соціальних проблем. Він демонструє також швидкість реакції муніципальних служб на «проблему видимості» бездомності порівняно з повільністю реагування на саму житлову кризу.

Використання «безпекової риторики» для обґрунтування виключних заходів є характерною рисою сучасного ворожого планування, що

дозволяє маскувати дискримінаційні цілі під легітимні міркування громадської безпеки. Водночас така логіка ігнорує альтернативні підходи до забезпечення безпеки через соціальну підтримку та надання житла. Великі вазони та стратегічно розміщені каміння використовуються для тотального заповнення простору, де люди можуть сидіти, або як непереборні дорожні блоки для утримання різних груп користувачів у межах дозволених зон активності. Ці елементи часто маскуються під естетичні покращення або екологічні ініціативи та представляють найбільш складну для ідентифікації категорію ворожого дизайну через свою «природність» та позитивні конотації.

Приклад промислового масштабу застосування агресивних фізичних бар'єрів демонструють

бетонні шипи, які покривають приблизно 200 м² під експресвеем Хуанши, Китай (рис. 9) та абсолютно «забороняють» бездомним людям використовувати міст як притулок (Arch20, 2024). Ці конструкції створюють суцільне поле фізичних перешкод, що робить неможливим будь-яке використання простору для відпочинку або тимчасового перебування. Подібні стратегії з використанням масивних бетонних конструкцій та

штучних перешкод систематично та повсюдно застосовуються в містах по всьому світу для тотального блокування просторів, де бездомні люди могли б розташуватися. Така практика вражає показує, як муніципальні влади використовують агресивні фізичні бар'єри під виглядом інфраструктурних покращень для систематичного виключення вразливих груп населення з публічних просторів.

Рисунок 9. Бетонні шипи під експресвеем Хуанши, Китай

Джерело: Arch20 (2024)

Рисунок 10. Демонтаж лавок на станціях метро Нью-Йорка, США, 2021

Джерело: E.A.J. Connolly (2021)

Масштаб цього проекту (200 м² суцільних бетонних шипів) свідчить про військово-промисловий підхід до виключення, коли цілі території перетворюються на непридатні для людського перебування зони. Використання бетонних шипів створює ландшафт, що нагадує поле бою або зону відчуження, що радикально змінює характер міського простору. Такі масштабні інсталяції бетонних перешкод особливо проблематичні з точки зору громадського здоров'я та безпеки, оскільки створюють травмонебезпечне середовище не лише для цільових груп, а й для всіх користувачів простору. Суцільне покриття шипами

перетворює потенційно корисний публічний простір на абсолютно непридатну для використання територію. Також економічні витрати на виготовлення, транспортування та встановлення 200 м² бетонних конструкцій є значними, що підкреслює готовність влади інвестувати великі кошти у фізичне виключення замість вирішення соціальних проблем. Такі проекти створюють прецедент для ще більш масштабного застосування репресивних архітектурних рішень. Масштабні фізичні бар'єри такого типу репрезентують крайню форму політики житла як різниці, де простір буквально

перетворюється на непридатний для життя певних категорій населення, що суперечить базовим принципам права на житло та людську гідність (Lancione, 2020).

Муніципальні регуляції та політики публічного простору використовуються для контролю певних сегментів населення через вибіркове правозастосування, відмовляючи їм у участі в публічному житті, включно з використанням спільних просторів для задоволення базових потреб. Такі повсякденні активності, як сон, використання гідрантів для купання чи скейтбординг, клеймються як порушення громадського порядку, загрози здоров'ю або візуально непривабливі явища, тоді як муніципалітети використовують як регуляторну владу, так і естетику міського дизайну для їх придушення, не адресуючи соціополітичні реалії та цінності, що їх породили (Abbeu, 2023).

У межах розробленої типології ворожого архітектурного планування власне місце займає стратегія «примарних зручностей» – демонтаж необхідних елементів міської інфраструктури під формальними приводами економії або технічного обслуговування з метою обмеження доступу вразливих груп до публічного простору. Цей підхід кардинально відрізняється від попередніх категорій тим, що досягає виключного ефекту не через додавання ворожих елементів, а через їх цілеспрямовану відсутність.

Прикладом реалізації такої стратегії став інцидент у транзитній системі Нью-Йорка (США) у 2021 р., коли муніципальні служби масово демонтували лавки на станціях метро (рис. 10). Представники транзитної системи Нью-Йорка спочатку відверто оголосили через соціальні мережі (Twitter (X)), що «лавки були демонтовані зі станцій, щоб запобігти сну бездомних на них» (New York Post, 2021). Агентство пізніше під тиском громадської критики заявило, що допис був помилкою та не відображає офіційної позиції. Стратегія видалення лавок ілюструє особливо витончену форму дискримінації, оскільки формально не спрямована проти конкретних груп, але фактично створює непропорційні труднощі для найбільш вразливих користувачів транспортної системи. Відсутність місць для сидіння на станціях метро перетворює очікування транспорту на випробування, що особливо важко для літніх людей, осіб з інвалідністю, вагітних жінок та батьків з маленькими дітьми.

Економічне обґрунтування демонтажу є сумнівним з огляду на ефективність витрат, оскільки процес демонтажу лавок потребує додаткових ресурсів, а економія на обслуговуванні досягається за рахунок погіршення умов для сотень пасажирів щодня. Справжня мета полягає у створенні «некомфортного» середовища, що перешкоджає тривалому перебуванню. Випадкове розкриття справжніх мотивів у соціальних мережах

продемонструвало розрив між офіційною риторикою про «технічні міркування» та реальними дискримінаційними цілями. Необхідність швидкого «виправлення» допису свідчить про усвідомлення неприйнятності відкритого визнання виключних практик у демократичному суспільстві.

Характерною рисою сучасного періоду є стрімке зростання високоорганізованого та міжнародно координованого опору проти ворожого дизайну з боку художників, активістів та громадських організацій. Ці ініціативи використовують новаторські, творчі та провокативні підходи для привернення уваги до проблеми та демонстрації альтернативних способів використання публічного простору через мистецькі інтервенції, що деконструють логіку виключення та пропонують інклюзивні альтернативи.

Мультидисциплінарний проект Black Power Naps протистоїть ворожій архітектурі через створення просторів для відпочинку як актив радикального опору. Проект безпосередньо адресує три інструменти пригнічення: хромофобію (колоніальний страх кольору, що стирає афродіаспорну естетику), ворожу архітектуру (міське планування для виключення маргіналізованих спільнот) та звуковий терор (використання шумового забруднення для дестабілізації знедолених районів). Через яскраві інсталяції, звукові ландшафти та архітектурні втручання проект створює простори для відпочинку та зцілення, переосмислює відпочинок як форму репарацій та колективної турботи (Acosta, 2025).

Прикладом мистецького активізму проти ворожого дизайну став проект арт-групи під назвою «Space, Not Spike». Митці взяли нішу з шипами в будівлі на Curtain Road у Лондоні і радикально перетворили її на маленьку спальню з книжковою полицею (Horan, 2015) (рис. 11). У своєму маніфесті на платформі Tumblr група сформулювала гостру критику сучасного міського простору: написала заяву, яка розкриває комерціалізацію публічного простору та умовність права на місто. Група свідомо обрала це місце, оскільки район раніше був унікальним ексцентричним анклавом і простором для художників, деякі з яких були дуже бідними, однак джентрифікація безжально витіснила їх. На їх місці з'явилися будівлі, управляючі компанії яких настільки побоювалися присутності бездомних поблизу входів, що встановили шипи. Цей арт-проект функціонує на кількох рівнях критики та альтернативного бачення. По-перше, він фізично показує можливість трансформації ворожого простору у функціональне та гуманне середовище. По-друге, він створює потужний візуальний контраст між агресивністю шипів та затишком домашнього простору, підкреслює абсурдність виключного дизайну.

Символічно проект «Space, Not Spikes» представляє концепцію «права на відпочинок» як фундаментального елементу права на місто. Перетворення ніші на спальню з книжковою полицею не просто критикує ворожий дизайн, а пропонує альтернативну модель використання міського простору, що поєднує базові потреби (сон, захист) з культурними (читання, саморозвиток). Проект також ілюструє потенціал тактичного урбанізму як інструменту боротьби з дискримінаційними архітектурними практиками. Тимчасова, але потужна інтервенція створює прецедент для подібних дій по всьому світу та демонструє можливість «відхилення» – перетворення репресивних просторів на емансипаційні.

Емпіричне дослідження в Бостоні, Массачусетс, США, проведене з використанням теоретичних положень Девіда Харві про «Право на місто», показало, що приклади ворожого архітектурного

планування, спрямованого на бездомних, були більш ймовірними далі від місцевих притулків для бездомних, у районах, зонованих для бізнесу, а не для житла, та в районах з вищими середніми доходами (Cagey, C, 2018). Це підтверджує гіпотезу про те, що вороже планування функціонує як систематичний інструмент просторової сегрегації та забезпечує «чисті» простори для споживання та інвестицій за рахунок примусового виштовхування вразливих груп до менш видимих та менш безпечних районів. Важливість цього дослідження полягає у кількісному підтвердженні класових та економічних мотивів ворожого дизайну. Концентрація виключаючих елементів у бізнес-районах з високими доходами демонструє, що головною метою є не забезпечення безпеки, а захист комерційних інтересів та підтримання привабливості просторів для заможних споживачів.

Рисунок 11. Арт-проект «Space, Not Spikes», Curtain Road, Лондон, Велика Британія, 2015 р.
Джерело: М. Horan (2015)

Van Rossem (2022) у дослідженні центрального вокзалу Неймегена виявила, що турнікети громадського транспорту створюють поділ станції на дві частини: «безкоштовну» зону, де відвідувачі можуть користуватися деякими зручностями, але не мають змоги залишатися, та «платну» зону, де необхідно довести наявність підстави та коштів для доступу до решти станції. Це підтверджує, що вороже планування функціонує як система контролю доступу, що визначає, хто має право користуватися міським простором та його зручностями.

Семіотичний аналіз, проведений з використанням передової схеми класифікації Rosenberger (2023), вперше системно виявив, що ворожі архітектурні елементи функціонують на

трьох взаємопов'язаних рівнях значення. Іконічний рівень пов'язаний з візуальною подібністю архітектурних елементів до звичайних міських об'єктів та створює ілюзію нормальності. Індексальний рівень формується через контекстуальні зв'язки з конкретними явищами та поняттями і встановлює причинно-наслідкові асоціації. Символічний рівень виявився найскладнішим та найбільш культурно обумовленим, на якому ворожі елементи функціонують як носії конвенційних значень про те, хто «належить» до публічного простору та створюють ієрархії громадянства. Ця семіотична структура демонструє, як ворожий дизайн функціонує не лише як фізичний бар'єр, а як складна система комунікації, що транслює

соціальні норми та очікування через матеріальне середовище. Символічний рівень особливо важливий, оскільки він формує культурні уявлення про легітимність присутності різних груп у публічному просторі.

Дослідження McCreath (2025), опубліковане в журналі *Cities & Health*, вперше систематично проаналізувало потенційний негативний вплив ворожого архітектурного планування на здоров'я бездомного населення. Попередні дослідження ворожого архітектурного планування не досліджували його потенційний вплив на здоров'я бездомних, хоча бездомне населення стикається з кількома диспропорціями здоров'я та підвищеною смертністю порівняно із загальним населенням. Цей вплив може виникати від примусового переселення, якого зазнають особи для уникнення ворожого архітектурного планування, або від ризиків, пов'язаних з новими, часто менш безпечними просторами, які вони змушені займати.

Психологічні наслідки антибездомного архітектурного планування можуть бути глибокими (Shaw, 2024). Постійний вплив ворожого середовища призводить до посилення почуттів ізоляції серед бездомних осіб, поглиблення маргіналізації та значного підвищення рівня стресу. Деякі члени англійської спільноти бездомних, опитані дослідниками, зазначили, що ворожий дизайн сприяє їх переміщенню та почуттю незначущості, оскільки здається, що інтереси місцевого бізнесу мають пріоритет над їхнім виживанням.

Часто як частина більш широкої та все більш координованої моделі тактичного урбанізму, деякі противники ворожого архітектурного планування відповіли на нього безпосередньо, щоб підірвати його передбачувані ефекти. Там, де публічних місць для сидіння немає або вони неадекватні, деякі побудували та встановили місця для сидіння самостійно в акті, який називається «бомбардування стільцями» (chair bombing). Інші видаляють або руйнують антибездомні шипи та підлокітники на знак протесту проти законодавства проти бездомності.

Успішні кампанії проти ворожого дизайну є в Мумбаї (Індія), де антибездомні шипи під тиском активістів були демонтовані з-під банківської будівлі; у Сіетлі антибездомні велосипедні стійки були вимушено прибрані Департаментом транспорту; і для художника Стюарта Семпла, рада Борнмута видалила решітки зі своїх лавок. Ці дії демонструють, що громадська опозиція ворожому дизайну існує та вона організована, створює альтернативні моделі використання публічного простору, що базуються на принципах інклюзивності та соціальної справедливості.

Дослідження виявило системний характер ворожого архітектурного планування як інструменту просторового виключення в сучасних містах. Встановлені типологічні характеристики,

географічні закономірності та психологічні наслідки ворожого дизайну підтверджують його функціонування як механізму соціальної сегрегації. Водночас зростання організованого громадського опору та успішні випадки демонтажу дискримінаційних архітектурних елементів свідчать про можливість трансформації міських просторів у напрямку інклюзивності та соціальної справедливості.

ОБГОВОРЕННЯ

Отримані результати дозволили переосмислити концептуальні основи ворожого архітектурного планування в сучасних урбаністичних процесах як комплексного механізму соціального контролю та просторового виключення. Аналіз засвідчив, що вороже планування функціонує не як ізольований технічний феномен, а як структурний елемент ширших процесів міської нерівності та неоліберальної урбаністичної політики, що кидає виклик фундаментальним принципам права на місто та соціальної справедливості.

Результати дослідження підтверджують і розвивають теоретичні положення критичної урбаністики щодо ролі дизайну в процесах соціального виключення. Зокрема, дослідження підтверджує концепцію «архітектурного виключення» Schindler (2015), демонструє механізми, через які фізичний дизайн може систематично дискримінувати та сегрегувати через елементи забудованого середовища. Розроблена типологія ворожого дизайну суттєво розширює класифікаційну схему Rosenberger (2023), включно з новими категоріями технологічних систем контролю та псевдофункціональних перешкод.

Ключовим теоретичним досягненням є виявлення еволюційного характеру ворожого планування від концептуальних основ CPTED 1960-х рр. до сучасних практик систематичного виключення. Ця періодизація спростовує твердження про те, що вороже планування є «новим» феноменом, натомість демонструє його глибокі історичні корені в теоріях «захищеного простору» та запобігання злочинності через екологічний дизайн (Newman, 1972; Jeffery, 1971). Важливим є встановлення того, як первісні концепції CPTED, що фокусувалися на створенні безпечніших середовищ через природне спостереження, контроль доступу та територіальність (Cozens *et al.*, 2023), зазнали трансформації в інструмент дискримінації проти найбільш вразливих груп населення.

Застосований міждисциплінарний підхід, що поєднує методи урбаністики, семіотики, соціальної географії та правознавства, дозволив розкрити багатозаровість ворожого планування як соціо-просторового феномену. Використання семіотичного аналізу виявило три рівні функціонування ворожих архітектурних елементів

(іконічний, індексальний, символічний), що створює теоретичну основу для подальших досліджень символічних аспектів міського дизайну. Цей підхід дозволяє інтегрувати концепції права на місто Анрі Лефевра, теорію просторової справедливості Едварда Соя (Soja, 2010) та критичну теорію урбанізму Девіда Харві (Harvey, 2008) в єдину аналітичну рамку.

Географічний аналіз просторового розподілу ворожих елементів підтвердив гіпотезу про їх концентрацію у бізнес-районах з високими доходами, віддалених від соціальних служб, що корелює з результатами емпіричного дослідження Carey (2018) у Бостоні та розширює їх на міжнародний контекст. Ці закономірності відповідають теоретичним положенням про неоліберальне управління містами та зростання приватизації публічних просторів (Smith, 2002), та демонструє, як архітектурні засоби використовуються для забезпечення «чистих» просторів для споживання та інвестицій.

Дослідження виявило етичні проблеми, пов'язані з використанням ворожого дизайну як інструменту соціального контролю. Як зазначає Viterbi Conversations in Ethics (2024), «вороже архітектурне планування йде проти принципів інженерії спільного простору», оскільки воно приватизує публічні простори та є неефективною і деперсоналізованою відповіддю на проблему бездомності. Також уваги заслуговує аналіз того, як псевдофункціональні елементи, такі як велосипедні стійки у справі Сіетла (Fucoloro, 2017), маскують дискримінаційні цілі під виглядом покращення міської інфраструктури.

Значущими є виявлені психологічні наслідки ворожого дизайну для вразливих груп населення. McCreath (2024) у дослідженні з урбаністичної біоетики довів, що постійний вплив ворожого середовища призводить до погіршення здоров'я бездомного населення через примусове переселення та ризики, пов'язані з менш безпечними просторами. Shaw (2024) розширює це розуміння, демонструє, що постійний вплив ворожого середовища призводить до посилення почуттів ізоляції серед бездомних осіб, поглиблення маргіналізації та значного підвищення рівня стресу. Ці дослідження узгоджуються з теоретичними положеннями про те, що вороже планування посилює соціальну стигматизацію та формує у суспільства уявлення про бездомних як про «небажаний» елемент міського ландшафту.

Важливим аспектом є те, що хоча ворожий дизайн часто обговорюється в контексті рішень на рівні вулиць, як зазначає Britannica (2024), деякі вчені стверджують, що рішення щодо планування більшого масштабу на муніципальному та регіональному рівнях часто мають виключні ефекти, подібні до результатів, яких прагнуть прихильники ворожого архітектурного планування. Neighborhood Design Center (2023) підкреслює, що

ці дизайнерські елементи коріняться в історичній нерівності та були впроваджені в кожній сфері від ландшафтного дизайну до планування вулиць у містах по всьому світу.

Критичний аналіз ефективності ворожого планування засвідчив його фундаментальну неспроможність вирішувати соціальні проблеми. Як підкреслює Melanin Base Camp (2025), «вороже архітектурне планування не вирішує проблеми, а лише переміщує їх», створює ілюзію порядку та безпеки для економічно привілейованих груп. У контексті пошуку альтернатив, Welch (2024) пропонує стратегії включення громадських зручностей, таких як громадські туалети, питні фонтанчики та притулки, що можуть зробити міські середовища більш відповідними та гуманними для всіх, включно з бездомним населенням, тим самим зменшуючи потребу у виключних дизайнах. Kendal (2024) доповнює це розуміння, показує, як такі дизайнерські рішення часто прагнуть захистити корпоративні інтереси за рахунок найбільш вразливих груп населення.

Дослідження нідерландського досвіду продемонструвало, що навіть у країнах з розвинутою системою громадського транспорту турнікети можуть функціонувати як форма ворожого архітектури, яка обмежує публічний характер транспортних вузлів (van Rossem, 2022). Учасники дослідження відзначили, що станція залишається технічно публічним простором, але створює атмосферу недружелюбності, де відвідувачів вітають для використання станції за призначенням, але не заохочують «просто відпочивати».

Аналіз правових аспектів ворожого планування виявив складну ситуацію з його регулюванням. Хоча були спроби формально заборонити використання певних стратегій ворожого дизайну в різних муніципалітетах (наприклад, House Bill 6400 у Коннектикуті), найбільш ефективний опір ворожому дизайну відбувався на низовому рівні (Britannica, 2024). Mendelson (2025) підкреслює, що одним з найбільш тривожних аспектів оборонного дизайну є відсутність формального визнання з боку самих осіб та фірм, які його впроваджують. Ця проблема посилюється тим, що багато архітекторів, містобудівників та девелоперів, які включають ворожі або виключні елементи дизайну в публічні простори, рідко роблять чітке публічне зобов'язання щодо цих практик.

Дослідження документує різноманітні форми громадського опору проти ворожого дизайну. Hudson (2023) систематизує основні форми та механізми функціонування ворожого дизайну, зазначає складність балансування потреб різних груп користувачів публічного простору. Успішні кампанії, задокументовані у Design Week (2019), включають випадки в Мумбаї, де антибездомні шипи були демонтовані з-під банківської будівлі; у Сіетлі антибездомні велосипедні стійки були прибрані Департаментом транспорту (Hudson,

2023); та у Борнмуті, де рада видала решітки зі своїх лавок.

Acosta (2025) у проєкті Black Power Naps демонструє, що протистояння ворожій архітектурі вимагає не лише фізичного редизайну міських просторів, а й деколонізації естетичних норм та переосмислення того, хто має право на відпочинок у публічному просторі. Проєкт створює інсталяції з модульними конструкціями для лежання та звуковими ландшафтами, що заспокоюють і зцілюють, трансформують звук з інструменту контролю в засіб визволення та протистоянь міським ландшафтам, що пріоритизують виключення.

Вороже архітектурне планування є комплексним соціо-просторовим феноменом, який функціонує як інструмент систематичного виключення вразливих груп населення з публічних просторів сучасних міст. Дослідження підтвердило еволюційний характер трансформації принципів запобігання злочинності через екологічний дизайн у практики дискримінаційного контролю міського простору, що відображає процеси неоліберальної урбаністичної політики. Виявлені географічні закономірності, психологічні наслідки та форми громадського опору створюють цілісне розуміння механізмів функціонування ворожого планування та можливостей його подолання. Результати формують теоретичну та емпіричну основу для розробки альтернативних підходів до створення інклюзивних міських просторів, що базуються на принципах соціальної справедливості та поваги до людської гідності.

■ ВИСНОВКИ

Проведене комплексне міждисциплінарне дослідження ворожого архітектурного планування в сучасних містах дозволило розкрити механізми його функціонування як інструменту соціального виключення та просторової дискримінації, а також оцінити його вплив на соціальну справедливість, права людини та принципи інклюзивного міського розвитку.

Дослідження встановило чотири основні періоди розвитку ворожого архітектурного планування: період становлення концептуальних основ (1960–1980-і рр.), період практичного впровадження (1980–2000-і рр.), період раннього розширення (2000–2010-і рр.) та сучасний період масового поширення та громадського опору (2010–2025 рр.). Виявлено еволюційний характер трансформації від концептуальних основ CRTED 1960-х рр. до сучасних практик масового виключення, що спростовує твердження про новизну феномену та демонструє його глибокі історичні корені в теоріях «захищеного простору» та запобігання злочинності через екологічний дизайн.

Розроблено типологію засобів ворожого дизайну, що включає шість основних категорій: агресивні фізичні бар'єри, модифіковані лавки, псевдофункціональні елементи, завуальовані

бар'єри, ландшафтні перешкоди та «примарні зручності». Кожна категорія має специфічні механізми впливу та чітко визначені цільові групи для виключення.

Встановлено, що вороже планування функціонує як складний механізм просторової сегрегації, що маскується під нейтральні технічні рішення для забезпечення безпеки, порядку та естетичної привабливості. Цей процес забезпечує «чисті» простори для споживання та інвестицій шляхом систематичного виштовхування вразливих груп до менш видимих та менш безпечних районів.

Семіотичний аналіз виявив, що ворожі архітектурні елементи функціонують на трьох рівнях значення: іконічному, індексальному та символічному. Це створює систему культурних кодів про право на публічний простір та функціонує як засіб невербальної комунікації соціальних норм і очікувань.

Емпірично підтверджено географічні закономірності розміщення ворожих архітектурних елементів: концентрацію у бізнес-районах з високими доходами, віддаленість від соціальних служб та притулків, тісний зв'язок з процесами джентрифікації. Це створює систему «архітектурного апартеїду», що фізично закріплює соціальну нерівність у міському ландшафті.

Доведено негативний психологічний та фізичний вплив ворожого дизайну на бездомне населення, включно з посиленням почуттів ізоляції, маргіналізації, стресу та втрати гідності. Постійний вплив ворожого середовища призводить до погіршення здоров'я через примусове переселення та ризики, пов'язані з менш безпечними просторами.

Виявлено різноманітні форми організованого громадського опору: тактичний урбанізм, «бомбардування стільцями», демонтаж ворожих елементів, мистецькі інтервенції, медійні кампанії та законодавчі ініціативи. Успішні кампанії в Сіетлі, Борнмуті, Мумбаї демонструють можливість зміни політики через організований громадський тиск.

Систематизовано альтернативні підходи до створення безпечних та інклюзивних публічних просторів: принципи універсального дизайну, розвиток громадських зручностей, участь спільнот у плануванні, застосування принципів CRTED без виключних елементів, інвестиції в соціальні служби та доступне житло.

■ ПОДЯКИ

Немає.

■ ФІНАНСУВАННЯ

Дослідження не отримувало фінансування.

■ КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Abbey, S. (2023). Guerrillas in Our Midst: Ad Hoc Urbanism and Public Practice. *Landscape Journal*, 42(1), 77–90. <https://doi.org/10.3368/lj.42.1.77>
- [2] Acosta, N. (2025). How Black Power Naps Challenges Fear of Colour, Hostile Architecture and Sonic Terror. *APRIA Journal*, 7(7), 73-76. <https://doi.org/10.37198/APRIA.07.07.A8>
- [3] Arch20. (2024, October 9). 10 of the Most Inhumane Hostile Architecture Examples. Retrieved from <https://www.arch2o.com/10-inhumane-hostile-architecture-examples/>
- [4] Carey, C. (2018). [Hostile architecture aimed at people experiencing homelessness in Boston, Massachusetts: A spatial analysis](#). Paper presented at the Society for the Study of Social Problems 2018 Annual Meeting, Philadelphia, PA, August 11, 2018. 2018 Student Paper Award, Sociology and Social Welfare Division.
- [5] Carr, M. M. (2020). Urban Hostility: CPTED, Hostile Architecture, and the Erasure of Democratic Public Space [Undergraduate honors thesis, Portland State University]. PDXScholar. <https://doi.org/10.15760/honors.913>
- [6] Connelly, E. A. J. (2021, February 6). NYC transit tweets that benches removed to deter homeless. *New York Post*. Retrieved from <https://nypost.com/2021/02/06/nyc-transit-tweets-that-benches-removed-to-deter-homeless/>
- [7] Cozens, P., & Love, T. (2015). A Review and Current Status of Crime Prevention through Environmental Design (CPTED). *Journal of Planning Literature*, 30(4). doi: 10.1177/0885412215595440
- [8] Cozens, P., Babb, C., & Monk, S. (2023). Exploring and developing crime prevention through environmental design (CPTED) audits: an iterative process. *Crime Science*, 12(1), 1-18. Retrieved from <https://doi.org/10.1057/s41300-022-00170-0>
- [9] Design Week. (2019, November 5). Hostile design is still a problem in our public spaces - here's why. Retrieved from <https://www.designweek.co.uk/issues/14-20-october-2019/hostile-design/>
- [10] Factory Furniture. (2020). PAS 68 Camden concrete bench specifications. Retrieved from <https://www.externalworksindex.co.uk/entry/132658/Factory-Furniture/PAS-68-Camden-concrete-bench/>
- [11] Fucoloro T. (2017). Western Avenue Bike Racks installed by SDOT. *Seattle Department of Transportation via Seattle Bike Blog*. Retrieved from <https://www.seattlebikeblog.com/2017/12/19/sdot-uses-bike-racks-to-displace-people-camping-under-viaduct/>
- [12] Geraghty L.. (2022, September 21). 5 ways anti-homeless architecture is used to exclude people from public spaces. *Big Issue*. Retrieved from <https://www.bigissue.com/news/housing/anti-homeless-architecture-hostile-designs/>
- [13] GOV.UK. (2024). Rough sleeping snapshot in England: Autumn 2023. Department for Levelling Up, Housing and Communities. Retrieved from <https://www.gov.uk/government/statistics/rough-sleeping-snapshot-in-england-autumn-2023>
- [14] Greenstone S. (2018). Seattle is putting fences under its bridges to keep campers out. *Seattle Times*. Retrieved from <https://www.seattletimes.com/seattle-news/seattle-is-putting-fences-under-its-bridges-to-keep-campers-out-and-some-say-thats-wrong/>
- [15] Harvey, D. (2008). The Right to the City. *New Left Review*, 53, 23-40. Retrieved from <https://newleftreview.org/issues/ii53/articles/david-harvey-the-right-to-the-city>
- [16] Hauptfleisch, W. (2024, January 4). A Hostile Architecture Tour Around London — Part 2. *Medium*. Retrieved from <https://wolfhf.medium.com/a-hostile-architecture-tour-around-london-part-2-50452aba1a49>
- [17] Horan, M. (2015, July 22). Space not spikes London homeless art. *Refinery29*. Retrieved from <https://www.refinery29.com/en-us/2015/07/91169/anti-homeless-spikes-england-artist-protest>
- [18] HUD. (2024). The 2023 Annual Homeless Assessment Report to Congress. U.S. Department of Housing and Urban Development. Retrieved from <https://www.huduser.gov/portal/sites/default/files/pdf/2023-AHAR-Part-1.pdf>
- [19] Hudson L. (2023, December 11). Urbanism 101: Hostile Architecture. Retrieved from <https://www.theurbanist.org/2023/12/11/urbanism-101-hostile-architecture/>
- [20] Jeffery, C. R. (1971). *Crime Prevention Through Environmental Design*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- [21] Kendal, E. (2024). Why Hostile Architecture is Bad for Our City's Health. *Melbourne Zero*. Retrieved from <https://www.melbournezero.org.au/hostile-architecture-is-bad-for-our-city-s-health>
- [22] Kendal, E. (2024). Why Hostile Architecture is Bad for Our City's Health. *Melbourne Zero*. Retrieved from <https://www.melbournezero.org.au/hostile-architecture-is-bad-for-our-city-s-health>
- [23] Lancione, M. (2020). Radical housing: On the politics of dwelling as difference. *International Journal of Housing Policy*, 20(2), 273-289. <https://doi.org/10.1080/19491247.2019.1611121>
- [24] Lefebvre, H. (1967). The Right to the City. In E. Kofman & E. Lebas (Eds.), *Writings on Cities* (pp. 63-181). Oxford: Blackwell Publishers.
- [25] Lefebvre, H. (1968). *Le Droit à la ville*. Paris: Anthropos.
- [26] McCreath, B. (2024). Hostility in the city: The implications of hostile architecture on health and ethics [Master's thesis, Temple University]. TUScholar Repository. <http://hdl.handle.net/20.500.12613/10225>

- [27] Melanin Base Camp. (2025, February 8). What is Hostile Architecture? America's War on the Unhoused. Retrieved from <https://www.melaninbasecamp.com/trip-reports/2024/5/17/what-is-hostile-architecture-americas-war-on-the-unhoused>
- [28] Mendelson, K. (2025, February 21). Overcoming hostile architecture. IAI TV. Retrieved from <https://iai.tv/articles/overcoming-hostile-architecture-auid-3086>
- [29] Mitchell, D. (2003). The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space. New York: Guilford Press.
- [30] Neighborhood Design Center. (2023). Understanding Hostile Architecture: The Cause and Effect of Restricting Public Space. Retrieved from <https://ndc-md.org/news-and-stories/understanding-hostile-architecture-the-cause-and-effect-of-restricting>
- [31] Newman, O. (1972). Defensible Space: Crime Prevention Through Urban Design. New York: The Macmillan Company.
- [32] Petty, J. (2016). The London Spikes Controversy: Homelessness, Urban Securitisation and the Question of 'Hostile Architecture'. International Journal for Crime, Justice and Social Democracy, 5(1), 67-81. doi: 10.5204/ijcsd.v5i1.286
- [33] ResearchGate. (2019, June 13). Defending Suburbia: Exploring the Use of Defensive Urban Design Outside of the City Centre. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/334139026_Defending_Suburbia_Exploring_the_Use_of_Defensive_Urban_Design_Outside_of_the_City_Centre
- [34] Rosenberger, R. (2023). A Classification Scheme for Hostile Design. Philosophy of the City Journal, 1(1), 49-70. doi: 10.21827/potcj.1.1.40323
- [35] Rosenfeld, J. (2024, June 26). Hostile architecture: History, Definition, Examples, & Facts. Britannica. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/hostile-architecture>
- [36] Schindler, S. (2015). [Architectural exclusion: Discrimination and segregation through physical design of the built environment](#). The Yale Law Journal, 124, 1937-2024.
- [37] Shaw, A. (2024, November 25). Hostile Architecture and Its Impact on Homelessness. Medium. Retrieved from <https://medium.com/@ariushshaw/hostile-architecture-and-its-impact-on-homelessness-49df47a08060>
- [38] Smith, N. (2002). New globalism, new urbanism: gentrification as global urban strategy. Antipode, 34(3), 427-450. doi: 10.1111/1467-8330.00249
- [39] Soja, E. W. (2010). Seeking Spatial Justice. Minneapolis: University of Minnesota Press. doi: 10.5749/minnesota/9780816666676.001.0001
- [40] Swain, F. (2013, Dec 5). Designing the Perfect Anti-Object. Medium, Futures Exchange. Retrieved from <https://medium.com/futures-exchange/designing-the-perfect-anti-object-49a184a6667a>
- [41] van Rossem, A. (2022). Hostile architecture and its effect on public space in Nijmegen: A case study at the central station of Nijmegen [Bachelor's thesis, Radboud University].
- [42] Viterbi Conversations in Ethics. (2024, June 25). Hostile Architecture: The Ethical Problem of Design as a Means of Exclusion. Retrieved from <https://vce.usc.edu/volume-7-issue-1/hostile-architecture-the-ethical-problem-of-design-as-a-means-of-exclusion/>
- [43] Welch, J. (2024, October 18). The dual edge of hostile architecture: Enhancing security or eroding freedom? Grab The Axe. Retrieved from <https://grabtheaxe.com/hostile-architecture/>

Hostile Architectural Planning as an Instrument of Social Exclusion in the Urban Environment

Yevhenii Shyshliuk

PhD, Associate Professor

Kyiv National University of Technologies and Design

01011, 2 Mala Shyianovska Str., Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-7358-7864>

Svitlana Dolesko

PhD, Associate Professor

National Academy of Culture and Arts Management

01015, 9 Lavrska Str., Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-6702-5606>

Abstract. The purpose of the study was to comprehensively analyze the mechanisms underlying hostile architectural planning in contemporary cities and to determine its impact on social justice, human rights, and the

principles of inclusive urban development. To achieve this purpose, a set of interdisciplinary methods was applied: structural-functional analysis of urban spaces, comparative analysis of international practices, critical discourse analysis, typological analysis of architectural solutions, and empirical analysis of documented cases from cities in North America, Europe, and Australia over the period 2010–2025. As a result of the study, the evolution of the concept was analyzed – from Oscar Newman's "defensible space" theory of the 1970s, through the principles of crime prevention through environmental design, to contemporary practices of systematic exclusion. Four main types of hostile design and their functional characteristics were identified: anti-homeless spikes as the most aggressive form of physical deterrence; segmented benches with armrests as a disguised means of preventing lying down; barrier landscaping and rocks as pseudo-aesthetic obstacles; and the removal of public amenities as a strategy for creating "phantom spaces." It was established that hostile planning functions as a complex system of spatial segregation that masks itself as neutral safety and aesthetic solutions, securing "clean" spaces for consumption and investment by pushing vulnerable groups into less visible and less safe areas of cities. The negative psychological impact on homeless individuals was demonstrated, including intensified feelings of isolation, marginalization, stress, and loss of dignity. Geographic patterns in the placement of hostile architectural elements were empirically established: concentration in high-income business districts, distance from social services and shelters, and a close link to gentrification processes. Various forms of public resistance were identified: tactical urbanism, dismantling of hostile elements, media campaigns, and legislative initiatives.

Keywords: exclusionary design, homeless person, human rights, spatial justice, inclusive planning, CPTED, urbanism